

«ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΣΟΥ ΟΤΙ ΚΑΛΟΝ»
† Jörgen Raasted
(19 Μαρτίου 1927 – 5 Μαΐου 1995)

ΥΠΟ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Θ. ΣΤΑΘΗ

α'. «Κλίσις καρδιάς».

Τὰ ξημερώματα τῆς 5ης Μαΐου 1995 ἡ καρδιά τοῦ Γιόργεν Ρῶσσεδ, στὴν Κοπεγχάγη, χτυπήθηκε θανάσιμα, αὐτὴ τῇ φορᾷ, καὶ δὲν ἄντεξε ἄλλο καὶ σταμάτησε. Ἦταν μιὰ ἀπενκταία κατάληξη κι ἦταν «θανάτου νίκος», ὕστερα ἀπὸ ἀπανωτὲς «καρδιακὲς προσβολές» μιᾶς ὀλόκληρης εἰκοσιπενταετίας. Ἦταν μιὰ «κλίση τῆς καρδιάς», ὕστερα ἀπὸ πεισματικὴ πάλη γιὰ ζωὴ καὶ δημιουργία ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια. Κι εἶναι αὐτὰ τὰ χρόνια (1968 καὶ δῶθε) ποὺ ὁ Θεὸς εὐδόκησε καὶ ἴσασε τοὺς δρόμους νὰ πορευτοῦν τὰ διαβήματά μας, νὰ σμιξοῦμε καὶ νὰ σταθοῦμε στὰ μαρμαρένια ἀλώνια καὶ νὰ παλαίψουμε γιὰ τὴν ἐξήγησι τῆς σημειογραφίας τῆς Ψαλτικῆς μας Τέχνης. Τὸ κέρδος τοῦ παλαίματος αὐτοῦ ἦταν ἡ ἀναζήτησι, μὲ πείσμα καὶ μὲ πάθος καὶ μὲ ἀνύσταχτη ἔγνοια κι ἀπ' τοὺς δυὸ μας, –γιατὶ ὁμοιάζαμε πολὺ σ' αὐτά–, ὄλων τῶν ἀδιάσειστων μαρτυριῶν, μέσ' ἀπ' τὸ μέγα πέλαγος τῆς ὑπερχιλιόχρονης χειρόγραφης παράδοσις τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς μελοποιίας, κι ἡ προσκόμισή τους γιὰ τὴν τεκμηρίωσι καὶ τὴν διακρίβωσι τῆς ψαλτικῆς παράδοσις καὶ τὴν ἀποκατάστασι τοῦ προσώπου τῆς ἀλήθειας, ὅπου δεινὰ τὸ ἀλλοίωσαν βλάβες καὶ παραφθορὲς τῆς μέχρι τότε ἑλλιποῦς καὶ μονομεροῦς ἔρευνας. Ἐκεῖνος πέθανε, προτοῦ προλάβει ν' ἀποχαρῆ ὅλους τοὺς ὄριμους καρποὺς τῶν ἰδρώτων τῶν παλαισμάτων μας· Θεὸς χωρὲς' τον.

Τὸ θλιβερὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου τοῦ Ρῶσσεδ ἔφθασε στὴν Ἀθήνα ἀνήμερα, μὲ τρόπο ἠλεκτρονικό, καὶ μαθεύτηκε εὐκολα, ὕστερα, ἀπὸ ὅλους τοὺς φίλους καὶ γνωστοὺς καὶ ἀκουστὲς του καὶ συζητητὲς του. Ἐμένα μού τὸ ἀνήγγειλε ὁ φίλος καὶ ὁμότεχνος Γιῶργος Ἀμαργιανάκης. Ταράχτηκε δυὸ - τρεῖς φορὲς καὶ πόνεσε ἡ καρδιά μου. Ἐξέφρασα τὴν λύπη μου κι ἀλληλοευχρηθήκαμε μὲ τὸν Γιῶργο· «*Θεὸς χωρὲς' τον, ζωὴ σὲ μᾶς*». Ἀναψα τὸ καντήλι τὸ δανέζικο στὸ εἰκονοστάσι μου,

μπρὸς στίς εἰκόνες τῆς Παναγίας καὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἔκαψα κι ἁγιορεϊτικό θυμίαμα κι ἔκανα τὸ σταυρὸ μου μὲ τὴν δέησή μου γιὰ ἀνάπαυση τῆς ψυχῆς του. Πῆρα στὰ χέρια μου, μετὰ, τὸ τεῦχος 54 τῶν Cahiers de l' Institut du Moyen - Âge Grec et Latin (Κοπεγχάγη 1987), ποῦ εἶναι ἀφιερωμένο στὰ ἐξηντάχρονα του· εἶδα ἐκεῖ τὴν χαμογελαστή μορφή του στὴν φωτογραφία του, τὸν θυμήθηκα καλὰ - καλὰ καὶ τοῦ εἶπα ἄλλη μιὰ φορὰ ἀναστάσιμα· «Χριστὸς ἀνέστη, φίλε καὶ διδάσκαλε, ὕπαγε εἰς τὴν χαρὰν καὶ τὴν εἰρήνην τοῦ Κυρίου, γιὰ νὰ εὐθυμεῖς πάντοτε, πρεσβεῖαις τῶν σήμερον ἑορταζομένων ἁγίων, Εἰρήνης καὶ Εὐθυμίου».

Ἡ ἐπίσημη ἀγγελία τοῦ θανάτου τοῦ Ρῶστεδ, μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ φίλου Στέν Ἐμπεσεν, διευθυντοῦ τοῦ Ἑλληνο - Λατινικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κοπεγχάγης, «διέδραμε τῆς γῆς τὰ πέπρατα» στὸν κόσμον τῶν Βυζαντινομουσικολόγων καὶ κωδικολόγων, στίς 8 Μαΐου 1995. «Μὲ βαθειὰ θλίψη προάγομαι νὰ σᾶς πληροφορήσω ὅτι ὁ συνάδελφός μας Δρ. Γιόργεν Ρῶστεδ, πέθανε ἀπὸ καρδιακὴ προσβολὴ στίς 5 Μαΐου 1995» [*«With deep regret I have to inform you that our colleague, Dr. Jørgen Raasted, died from a heart attack on May 5, 1995»*]. Ἡ ἐξόδιος ἀκολουθία καὶ ἡ ταφή του ἔγιναν πέντε μέρες ἀργότερα, στίς 9 Μαΐου 1995, καὶ ὅπως ἀκριβῶς ἤθελε ὁ μακαρίτης. Ἡ καλὴ γυναῖκα του, δασκάλα, χήρα τώρα κυρία Κίρστεν Ρῶστεδ, μπόρεσε νὰ εὐχαριστήσῃ γιὰ τὴν συμμετοχὴ μας στὸ πένθος τῆς. «Ἡ κηδεῖα τελείωσε, καὶ ἦταν ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ κηδεῖα ποῦ θέλαμε ἢ οἰκογένειά μου κι ἐγὼ γιὰ τὸν σύζυγό μου. Αὐτὸ βέβαια ὀφείλεται σὲ σᾶς. Ὅταν κάποιος εἶναι πολὺ θλιμμένος, εἶναι καλὸ νὰ ξέρει ὅτι πολλοὶ ἄλλοι μοιράζονται τὴν ὀδύνη του...» [*«The funeral is over, and it was precisely the sort of funeral that my family and I had wished for, for my husband. That, of course, was due to you. When one is very sad, it is good to know that many people share one's sorrow...»*].

β'. «Βιοτὴ σπουδαία».

Μέχρις ἐδῶ ἦταν τὸ ἀλγεινὸ συναξάρι τοῦ μακαρίτου Γιόργεν Ρῶστεδ. Ἀπὸ δῶ καὶ κάτω ἡ ὀφειλόμενη τιμὴ πρὸς τὸν φίλον καὶ διδάσκαλον συλλαλεῖ μὲ τὴν ἀρετὴ καὶ τὸν ἔπαινον, ὅπως πρέπει, στὸν ἀνθρωπο καὶ ἐπιστήμονα Γιόργεν Ρῶστεδ.

Ὁ Γιόργεν Ρῶστεδ (Jørgen Raasted) γεννήθηκε τὴν 19 Μαρτίου 1927 στὴν πόλη Ροσκίλδη (Roskilde) τῆς Δανίας. Ὁ πατέρας του ἦταν γνωστὸς συνθέτης καὶ θρησκευτικὰ ἔργα του γιὰ ἐκκλησιαστικὸ ὄργανο παίζονται σὲ καθεδρικοὺς ναοὺς τῆς Δανίας, ἢ ἀκούονται ἀπ'

τὸ Ραδιόφωνο, κατὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων. Ἄπ' τὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον, μᾶλλον, ποτίστηκε μὲ μιὰ καθαρὴ σκανδιναβικὴ θρησκευτικότητά, κι ὑπῆρξε εἰλικρινὴς προτεστάντης σ' ὅλη του τὴ ζωὴ. Ὁ φιλόθρησκος καὶ φιλακόλουθος χαρακτήρας του λειτουργήσε ὡς μιὰ καλὴ προδιάθεση γιὰ τὶς κατοπινὲς σπουδὲς καὶ ἐνασχολήσεις του. Νυμφεύθηκε τὴν δασκάλα Κίρστεν, μὲ τὴν ὁποία γέννησε τρεῖς υἱοὺς. Στὴν ἀδιασάλευτη οἰκογενειακὴ ζωὴ ἀναδείχθηκε πατριάρχης ποὺ συνήγαγε τὶς οἰκογένειες τῶν παιδιῶν του καὶ συνέδραμε μὲ στοργὴ τὶς νύφες καὶ τὰ ἐγγόνια του. Σπούδασε στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κοπεγχάγης Ἄρχαία Ἑλληνικὴ καὶ Λατινικὴ Φιλολογία, Παλαιογραφία καὶ Κωδικολογία. Ἐπέδειξε μιὰν ἰδιαίτερη κλίση στὴ σπουδὴ καὶ ἔρευνα τῶν «σπαραγμάτων» [*Fragmenta*] τῶν κωδίκων καὶ ἡ συνεισφορά του στὸν τομέα αὐτὸν ὑπῆρξε σημαντικὴ.

Εὐτύχησε νὰ ἔχει διδάσκαλο τὸν ἑλληνοστὴ φιλόλογο καὶ μουσικολόγο Κάρστεν Χαϊγκ (Carsten Höeg), διευθυντὴ τοῦ Ὁργανισμοῦ «*Μνημεῖα Βυζαντινῆς Μουσικῆς*» (*Monumenta Musicae Byzantinae*) ποὺ ἰδρύθηκε στὴν Κοπεγχάγη τὸ 1931, ἄπ' τοὺς Κάρστεν Χαϊγκ, Ἐγγον Βέλλες καὶ Χένρι Τίλλυαρντ (Carsten Höeg, Egon Wellesz, H. J. W. Tillyard). Ὁ Ρώσσεδ γοητεύτηκε τότε ἄπ' τὸν ἐκδοτικὸ ὄργανισμὸ τῶν πρωτεργατῶν τῶν «*Μνημείων Βυζαντινῆς Μουσικῆς*» καὶ δὲν ταλαντεύτηκε πολὺ νὰ εἰσαχθῆ, καὶ μὲ τὴν παρότρυνση τοῦ Χαϊγκ, στὴν χορεία τῶν βυζαντινομουσικολόγων ποὺ τότε ἐκπονοῦσαν τὶς διδακτορικὲς διατριβὲς τους. Ἡ δική του διατριβή, μιὰ σημαντικὴ συμβολὴ στὴ Βυζαντινὴ Μουσικολογία, πραγματεῦεται τὸ θέμα «*Τὰ ἐνηγήματα καὶ οἱ μαρτυρίες στὰ βυζαντινὰ μουσικὰ χειρόγραφα*» [*The Intonation Formulas and the Modal Signatures in Byzantine Musical Manuscripts*] καὶ δημοσιεύτηκε στὴ σειρὰ «*Μελέτες*» [*Subsidia*] τῶν Μνημείων Βυζαντινῆς Μουσικῆς μὲ ἀριθμὸ 7, τὸ 1966. Καὶ δὲν εἶναι, βέβαια, ἡ διατριβὴ τὸ πρῶτο του δημοσίευμα· προηγήθηκαν ἄλλα, κι ὄχι μονάχα μουσικολογικά, ἄπ' τὸ 1945 καὶ μετὰ. Ἐνα ἄπ' τὰ πρῶτα του δημοσιεύματα γιὰ θέματα τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς περιλαμβάνεται στὸ περιοδικὸ *Byzantion* ἀριθμὸς 28, τὸ ἔτος 1958. Τὸν ἴδιο αὐτὸ χρόνο ὁ Ρώσσεδ, λέκτωρ ἤδη τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας, πρωτοστάτησε στὴν ἴδρυση τοῦ περιοδικοῦ τοῦ «*Ἰνστιτούτου τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Μεσαιωνικῆς Φιλολογίας*» τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κοπεγχάγης [*Institut for Graesk og Latinsk Mittelalder Filologi*] μὲ τίτλο «*Τετράδια τοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ Λατινικοῦ Μεσαίω-νος*» [*Cahiers de l' Institut du Moyn - Age Grec et Latin*].

Μιὰ δεκαετία ἀργότερα, τὸ 1968, τὸν καιρὸ ποὺ βρισκόμουν κι ἐγὼ στὴν Κοπεγχάγη, εἶχε προταθῆ στὸν Ρώσσεδ καθηγητικὴ θέση

στο Πανεπιστήμιο τῆς πόλης Ὁρχους [Aarhus], ἀλλ' αὐτὸς ἀποποιήθηκε τὴν τιμὴ, γιατί δὲν ἤθελε ν' ἀπομακρυνθῆ ἀπ' τὴν Κοπεγχάγη καὶ τὰ Μνημεῖα Βυζαντινῆς Μουσικῆς, στὰ ὁποῖα ἦταν κιάλας Γραμματέας. Παρέμεινε στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κοπεγχάγης ὡς Ὑφηγητῆς τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Μεσαιωνικῆς Φιλολογίας, καὶ παρεμφερῶς κι ὅταν εἶχε ἐνδιαφερόμενους φοιτητές, αὐτόχθονες ἢ ἀλλοδαπούς, καὶ διδάσκαλος τῆς Βυζαντινῆς Μουσικολογίας σὲ ὄλο τὸ συναφές εὐρὺ γνωστικὸ ἀντικείμενο· δηλαδή, παλαιογραφία, κωδικολογία, ὕμνολογία, ἱστορία, φιλολογία. [Καὶ δὲν γνωρίζω πότε κι ἂν ἔγινε Καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κοπεγχάγης].

Τὸ 1983 ἐκλέχθηκε μέλος τῆς Βασιλικῆς Δανικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν καὶ Γραμμάτων· κι ἦταν ἡ ἐκλογή αὐτὴ μιὰ ἀξιόχρη ἐπιβράβευση τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων συνεισφορῶν του στὴν πνευματικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ζωὴ τῆς χώρας του. Πέρ' ἀπ' αὐτοὺς τοὺς πανεπιστημιακοὺς καὶ ἀκαδημαϊκοὺς τίτλους ὁ Ρῶσενδ εἶχε καὶ πλήθος ἄλλες διακρίσεις καὶ κατεῖχε πολλὰς τιμητικὰς ἢ καὶ ἐνεργεῖς διοικητικὰς θέσεις· ἦταν Διευθυντῆς τοῦ Ἰνστιτούτου Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Μεσαιωνικῆς Φιλολογίας (ἀπ' τὸ 1986), Πρόεδρος τῶν Δανῶν Βυζαντινολόγων καὶ Σπαραγματολόγων [Fragmentologists = Παλαιογράφων], Πνευματικὸς Πατέρας τοῦ Ἰνστιτούτου Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Μεσαιωνικῆς Φιλολογίας, Ἰδρυτικὸ Μέλος τοῦ Ὁργανισμοῦ «Μνημεῖα Ἀρχαίας Μουσικῆς τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης» [Monumenta Musicae Antiquae Europae Orientalis] τῆς Βαρσοβίας, Μέλος τῆς Ἐκδοτικῆς Ἐπιτροπῆς «Corpus Scriptorum de Re Musica» τῆς Βιέννης, κ.ἄ.

γ'. «Ἐμφροντις νοῦς».

Εἶχε ὁ μακαρίτης ἓνα αἶσθημα ὑπεροχῆς, ποὺ ἄγγιζε τὰ ὅρια τῆς ὑπεροψίας, χωρὶς νὰ φτάνει στὴν ἀλαζονεία· κι εἶχε μιὰν ἀγωνία γιὰ τὸ θέμα τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας τῆς σημειογραφίας τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, ποὺ τοῦ προξενοῦσε μιὰ διαρκῆ ἔνταση. Εἶχε κατανοήσει νωρίς, περισσότερο ἴσως ἀπὸ ἄλλους δυτικούς βυζαντινομουσικολόγους, ὅτι ὑπάρχει ἓνα σοβαρὸ θέμα στὴν ἀπόδοση τῆς σημειογραφίας κατὰ τὴν μεταγραφή της στὸ πεντάγραμμο, κι εἶχε ἀναλάβει μόνος του τὸν ρόλο τοῦ μπροστάρη γιὰ τὴν λύση αὐτοῦ τοῦ θέματος καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῶν ἀπόψεών του, μὲ κάποια προσέγγιση τῶν ἐλληνικῶν παραδοσιακῶν θέσεων πάνω στὰ ἴδια αὐτὰ ζητήματα. Τὸ αἶσθημα αὐτό, ποὺ δὲν ἦταν ἀπαλλαγμένο ὁλότελα ἀπὸ ἐγωπαθῆ, ἐπιδεικτικὴ καὶ οἰκειοποιητικὴ διάθεση, τὸν κρατοῦσε σὲ ἐργήγορη καὶ κινητικότητα

νά βρίσκεται παντού, όπου γινόταν λόγος για τὰ θέματα τῆς ἑνασχόλησής του, καὶ κυρίως τὰ βυζαντινομουσικολογικά, σὲ ὅλα τὰ σχετικὰ τοπικὰ καὶ διεθνῆ συνέδρια, σὲ ὅλες τὶς σχετικὲς ἐκδοτικὲς δραστηριότητες, σὲ ὅσες περιπτώσεις ἐκπόνησης καὶ ὑποστήριξης διδακτορικῶν διατριβῶν σὲ ἄλλα, ἄλλων χωρῶν, Πανεπιστήμια τοῦ ἦταν δυνατὸ νὰ συμμετέχει ἤθελε νὰ ἔχει λόγο, παντοῦ. Καὶ δὲν ἤθελε νὰ παραδεχθῆ ὅσα ὀλότελα ὀφθαλμοφανῆ τοῦ ἔλεγεσ' ἤθελε νὰ τὰ “ἐπανα-ανακαλύψει” μόνος του, μὲ τὸν τρόπο του, κι ἄς τοῦ ἔπαιρνε καὶ δέκα καὶ εἴκοσι ἀκόμα χρόνια, καὶ νὰ τὰ παρουσιάσει ὡς δικὰ του, μὲ τὸν δικό του βέβαια τρόπο τεκμηρίωσης. Σημασία πάντως εἶχε πῶς ἔστω καὶ τόσο ἀργά, ἔστω καὶ μὲ αὐτὸν τὸν ἐπανα-ανακαλυπτικὸ τρόπο, ἐπιβεβαίωνε τὸν λόγο σου, καὶ ἐννοῶ *‘τὸν λόγο μου’*, στὰ καίρια θέματα τῆς Βυζαντινῆς Μουσικολογίας· κι ἦταν μεγάλο κέρδος. Τώρα δὲν ξέρω ποῖος ἀπ’ τοὺς ξένους θὰ θελήσει νὰ τὸ κάνει αὐτό.

Ἡ ἴδια αὐτῆ ἔγνοια του, νὰ ἐποπτεύει ὅλες τὶς κινήσεις τῶν νέων ἐρευνητῶν ἀπ’ τὶς διάφορες χώρες σὲ θέματα τῆς κωδικολογίας καὶ σημειογραφίας τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς, νὰ τοὺς προσφέρει εὐκαιρίες ἀνάδειξης, ἀλλὰ καὶ νὰ τοὺς μπολιάζει μὲ τὶς ἀπόψεις του, πρωτοποριακὲς ὅπως ἐκεῖνος νόμιζε σὲ σχέση μὲ τὶς ἀπόψεις τῶν ἄλλων μουσικολόγων, — ἂν καὶ συγκρατημένους ὅσον καιρὸ ζοῦσαν ἀκόμη οἱ πατριάρχες τους μουσικολόγοι καὶ μάλιστα ὁ Ἐγγον Βέλλες —, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα πόρρω ἀπέχουσες ἀπ’ τὴν ὀρθότητα ποῦ κανοναρχεῖ ἡ ἀδιάκοπη παράδοσή μας, τὸν ἔκανε νὰ εὐκολύνει ὅσο μπορούσε τὴν μετάβαση στὴν Κοπεγχάγη, ὀλιγόμηνη ἢ διαρκέστερη, πολλῶν νέων ἐρευνητῶν, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, κυρίως ἀπ’ τὰ Βαλκάνια (Ρουμανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία), ἀλλὰ καὶ τὴν Ἰταλία, τὴν Ἰσπανία, ἀκόμη καὶ τὴν μακρυνῆ Ἰαπωνία. Σ’ αὐτὸ βοήθησε καὶ ἡ πολυγλωσσία του σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ. Μιλοῦσε ἀγγλικά, γερμανικά, γαλλικά, λίγα ἰταλικά, πολὺ λίγα νέα ἑλληνικά καὶ τελευταῖα πολὺ λίγα ρωσικά.

Ἡ φροντίδα του αὐτῆ, νὰ συγκεντρώνει δηλαδὴ κοντὰ του νέους ἐρευνητές, ἐκδηλώθηκε περισσότερο στὴν δεκαετία τοῦ ὀγδόου, πάντως ὅπωςδήποτε μετὰ τὴν δική μου μετάβαση στὴν Κοπεγχάγη τὴν διετία 1968-1969 καὶ τὴν οὐσιαστικὴ καὶ ἀποφασιστικὴ συγκεκριμενοποίηση τῶν θέσεων, σὲ τὶς ὁποῖες ὑπάρχει ἔντονη ἀντιφωνία καὶ ἀνυποχώρητη, ἀπὸ μέρους μου καὶ στὴν ἀρχὴ καὶ ἀπὸ μέρους του, διαφωνία. Κι εἶναι αὐτὸ τὸ μέγα κέρδος καὶ ἡ ἱστορικὴ καμπὴ τῆς ἐπιστήμης τῆς Βυζαντινῆς Μουσικολογίας· δηλαδὴ, ἡ διαπίστωση καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν δυτικῶν καὶ τῶν ἐλλήνων μουσικολόγων κατὰ τὴν ἐρμηγεία καὶ μεταγραφή τῶν βυζαντινῶν μελῶν ἀπὸ

κώδικες τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, καθὼς καὶ ἡ προβολὴ τῆς ἀνάγκης τῆς σπουδῆς καὶ ἔρευνας τῆς ἐξέλιξης τῆς σημειογραφίας καὶ παρεμφερῶς τῆς μελοποιίας κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους.

Μετὰ ἀπὸ μένα πῆγαν στὴν Κοπεγχάγη καὶ θήτεψαν κοντά του ὁ Γεώργιος Ἀμαργιανάνκης, τὴν διετία 1973-1975, καὶ ὁ Σόλων Χατζησολωμός, ἀπ' τὴν Κύπρο, τὴν διετία 1977-1978· καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια ὁ Ἰωάννης Παπαθανασίου, ὁ Νικόλαος Μπούκας, ὕστερα ἀπὸ σπουδὲς καὶ οἱ δυὸ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κρεμόνας.

δ'. «Γρηγόριος ἀμοιβαιότης».

Ὁ Γιόργεν Ρῶστεδ κι ἐγὼ δὲν εἶχαμε σχέση ἑπιστάτου πρὸς μαθητὴ ἢ μαθητοῦ πρὸς δάσκαλο, ἀλλὰ σχέση δύο ὁμοτέχνων μὲ διαφορετικὲς καταβολὲς ποὺ προσπαθοῦσε ὁ καθένας νὰ καταλάβει τὸν τρόπο σκέψης καὶ ὑπαρξῆς τοῦ ἄλλου. Αὐτὸ καταφαίνεται καὶ σὲ δύο κείμενα, ἓνα δικό μου «*Μνημόνιο σπουδῶν μου τὴν περίοδο Σεπτεμβρίου - Ὀκτωβρίου 1968 στὰ Μνημεῖα Βυζαντινῆς Μουσικῆς*», ποὺ μοῦ ζητήθηκε ἀπ' τὸν Ρῶστεδ νὰ καταχωρισθῆ στὸ Ἀρχεῖο τῶν «Μνημείων», κι ἓνα δικό του, ὡς «*ΣυστατήριΟ Γράμμα*», γιὰ λόγους δικαιολόγησής μιᾶς ὑποτροφίας μου. Τὸ «Μνημόνιό» μου, ποὺ ἐπίμονα μοῦ ζητήθηκε, χρησίμευσε στὸν πρῶτο προσδιορισμὸ τῶν θεμάτων τῶν συζητήσεών μας καὶ ἀργότερα ὡς βάση ἐνὸς ἄρθρου μου γιὰ τὰ «Μνημεῖα Βυζαντινῆς Μουσικῆς» καὶ τοὺς δυτικούς μουσικολόγους [βλ. *Βυζαντινὰ 4*, Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 428-438].

Εἶναι χρήσιμο, θαρρῶ, νὰ μεταφερθοῦν ἐδῶ κάποιες περικοπὲς αὐτῶν τῶν κειμένων.

«*Μνημόνιο...*» Γρ. Θ. Στάθη.

«α. Σκοπὸς τῆς ἐδῶ (στὴν Κοπεγχάγη) ἀφίξεώς μου.

1. Ἡ παρακολούθηση ἀπὸ κοντὰ τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου ποὺ ἀκολουθεῖται γιὰ τὴν ἐκδοση ἢ μεταγραφὴ βυζαντινοῦ μουσικοῦ κώδικος. 2. Ἡ ἐρμηνεῖα ποὺ δίδεται στὰ θεωρητικὰ συγγράμματα γιὰ τὰ σχετικὰ ζητήματα καὶ μάλιστα γιὰ τὰ μεγάλα σημάδια χειρονομίας, τὰ διαστήματα καὶ τὰ γένη τῆς βυζαντινῆς Ὀκτώηχου. 3. Ἡ διαπίστωση καὶ ταξινόμηση τῶν κυριωτέρων προβλημάτων ποὺ ἀποτελοῦν τὸν λόγο ὑπάρξεως ἀσυμφωνίας ἐλλήνων παραδοσιακῶν ἐρευνητῶν καὶ δυτικῶν ἢ καὶ ἐλλήνων ποὺ ἀκολουθοῦν τοὺς δυτικούς.

β. Ροπὴ ἐνδιαφερόντων.

1. Ἡ μὴ συστηματικὴ σπουδὴ πάνω σὲ ἓνα καθορισμένο σχέδιο

μάς έφερε σέ ποικίλες άλλα πάντα σπουδαίες συζητήσεις ...καμιά φορά και με έξαμμένο τὸ νευρικό μας σύστημα... 3. Οί συζητήσεις βοήθησαν στήν καλύτερη γνωριμία, εξακριβωση και συνειδητοποίηση τῶν βασικῶν προβλημάτων. [σημ. α'. Κύριο γιὰ μένα προσωπικά πρόβλημα παραμένει ἡ λεγόμενη ἀνάλυση ἢ ἐρμηνεία ἢ ἐξήγηση τῶν μελωδιῶν τῶν σὲ παλαιότερη τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου – ἡ καλύτερα τοῦ 1814– μουσική γραφή γραμμένων...].

γ. Διαπιστώσεις.

... 3. Λυποῦμαι πὸ οἱ δυτικοὶ ἀγνοοῦν θεληματικά τὴν ἀπὸ τὸν 15' αἰῶνα και πὸ πολὺ τὴν ἀπὸ τὸ 1814 βυζαντινὴ μουσική και δὲν μποροῦν νὰ ἔχουν εὐρύτερη θεώρηση τῆς σταδιακῆς ἐξελίξεως τοῦ φαινομένου. 4. ...Πιστεύω πὸς βρισκόμαστε στὸ δρόμο τῆς κατανοήσεως και συνεργασίας.

Κοπεγχάγη, κδ' Φεβρουαρίου ἀλξθ'. Γρ. Θ. Στάθης».

«Συστατήριο ...» J. Raasted.

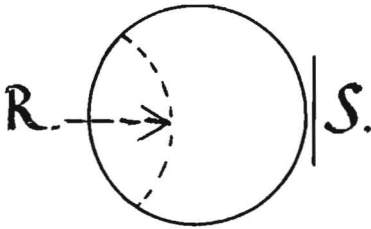
[...«The confrontation of the methods of the "Monumentisti" and the "Traditionalisti" i.e. the Neo - Byzantine musical and musikological tradition has been extremely useful and stimulating to us and, I hope, to Mr. Stathis as well. In the course of our intense discussions, a good many misunderstandings have been cleared away on both sides, and the differences of opinion have been formulated more clearly than it has previously been the case... October 14, 1969. J. Raasted»].

«...Ἡ ἀντιπαράθεση τῶν μεθόδων τῶν Ὀπαδῶν τῶν Μνημείων Βυζαντινῆς Μουσικῆς και τῶν Παραδοσιακῶν, δηλαδή τῆς Νεο - Βυζαντινῆς μουσικῆς και μουσικολογικῆς παράδοσης ὑπῆρξε ἐξαιρετικά χρήσιμη σὲ μᾶς και, θέλω νὰ ἐλπίζω, και στὸν κ. Στάθη. Κατὰ τὴν διαδρομὴ τῶν ἐντονων συζητήσεών μας ἀποσαφηνίστηκαν ἐντελῶς πάρα πολλὲς παρεξηγήσεις, και οἱ διαφορὲς τῶν ἀπόψεων καταγράφτηκαν περισσότερο σαφῶς ἀπ' ὅ,τι ἦταν προηγουμένως ἢ κατάσταση... 14 Ὀκτωβρίου 1969. Γιῶργεν Ρῶστεδ».

ε'. «Μέλος τὸ πᾶν».

Τὴν «ἀποσαφήνιση» αὐτὴ τὴν φώτισαν λίγο - λίγο και τὴν ἀποτύπωσαν πολλὰ ἀξιωματικὰ περιστατικά, σχεδὸν στήν κάθε συζήτησή μας. Δυὸ ἀπ' αὐτὰ ἀρκοῦν νὰ ξαναζωντανέψουν ἐκεῖνη τὴν ἀτμόσφαιρα. Τὰ μεταφέρω ὅπως τὰ ἔχω σημειώσει στὸ «Μουσικολογικὸ Μνημονάρι» μου, και στὰ παρασημειώματα «Κοπεγχάγης Σπουδάματα».

Τὸ πρῶτο. Στὶς 13 Δεκεμβρίου τοῦ 1968 σὰν τέλος τοῦ ἑξαμήνου ὁ Ρῶστεδ ἔκανε ἓναν ἀπολογισμό τῆς ἐργασίας μας καὶ μὲ ρώτησε ἂν βρήκα τίποτε τὸ ἐνδιαφέρον σ' αὐτὸ τὸ διάστημα νὰ πάρω ἀπ' τὴ μέθοδό του, λέγοντας ὁ ἴδιος καὶ τὴν ἀπάντησι: «*Nein*» – «*Doch!*» εἶπα ἐγὼ «*καὶ βέβαια*», κι ἐξήγησα γιὰ ποιоὺς λόγους θεωρῶ χρησιμη τὴ διατριβή μου ἐδῶ. – Κι ἄλλη μιὰ φορὰ μοῦ εἶχε πῆ· «*δὲν βλέπω νὰ πᾶμε μπροστά! ὅλο στὸ ἴδιο μέρος, κρῖμα!*». – Πῆρε, λοιπόν, χαρτὶ καὶ μολύβι καὶ σχηματοποίησε τὶς θέσεις μας. Ἐγραψε ἓνα κύκλο, λέγοντας· «*Στὴ μέση εἶναι ἡ πίττα. Ἐγὼ προχώρησα λίγο μέσα.* Ἀρχισα νὰ σκέφτομαι σὰν πιθανότητα τὸ ὑπονοούμενο μέλος τῶν μεγάλων ὑποστάσεων χειρονομίας καὶ στὴν παλαιὰ γραφή, πράγμα ποὺ καθόλου δὲν συζητοῦσα καὶ δὲν πίστευα πρὶν. Καὶ στὰ διαστήματα πιστεύω πὼς δὲν εἶναι τὰ ἴδια μὲ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, καὶ στὶς μετα-

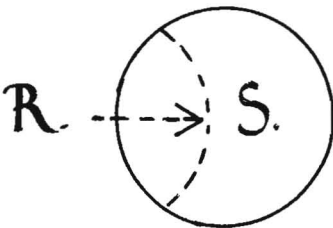
γραφῆς τῶν *Monumenta* δὲν εἶναι σωστά. Ἐσὺ δὲν κουνιέσαι ἀπ' τὴ θέση σου. Προσάγεις τὶς ἴδιες ἀντιρροήσεις! Ἐτσι δὲν εἶναι πρόοδος!».

Μὲ χαμόγελο δὲν παραδέχτηκα τὸ σχέδιο καὶ πῆρα τὸ μολύβι του κι ἔκανα τὸ δικό μου δίπλα. «Ἐγὼ εἶμαι ἡ πίττα, εἶπα. Ἐγὼ δὲν ἔχω κανένα πρόβλημα ἄλλτο· ἔχω ὅλη τὴν ἀλήθεια καὶ δὲν ἔχω καμιὰ ἀνάγκη νὰ κουνηθῶ ἀπ' τὴν ἀλήθεια! Ἐσεῖς ἔρχεστε σιγὰ - σιγὰ νὰ καταλάβετε, νὰ κατανοήσετε τὴ θέση μας». Ἀρχισε μὲ εἰρωνεία γιὰ νὰ τελειώσει μὲ θυμὸ: «*Βέβαια, εἶσαι Ἕλληνας καὶ ἐξ ἀνατολῶν ἡ ἀλήθεια!*».

Εἶπα, «*δὲν εἶναι αὐτό*». Θύμωσε φανερά: «*Αὐτὸ εἶναι! ἐμεῖς πρέπει νὰ ρθοῦμε σὲ σᾶς!...*».

Ἦπτε τὴν τελευταία γουλιὰ τοῦ τσαγιοῦ του, ἄναψε μὲ τρεμάμενα ἀπ' τὰ νεῦρα χέρια τὴν πίττα του καὶ χαιρετηθήκαμε, ἀφοῦ τοῦ ζήτησα συγγνώμη γιὰ τὸ σχέδιό μου ποὺ τὸν πείραξε τόσο.

Τὸ δεύτερο. Στὶς 25 Μαρτίου τοῦ 1969, ἔβλεπα στὸ ἀναγνωστήριο φίλμς κάποια μικροφίλμς τῶν «*Μνημείων*» καὶ κρατοῦσα σημειώσεις. Τὸ μικροφίλμ ποὺ εἶχα στὴν ὀθόνη, ὅταν ἦταν στὸ γῦρο μου ὁ Ρῶστεδ, ἦταν ἓνα ἀντίγραφο τοῦ *Θεωρητικοῦ* τοῦ Χρυσάνθου. Βρισκόμουν στὶς τελευταῖες του σελίδες, ἐκεῖ ποὺ κάνει λόγο γιὰ τὸ πῶς

ήταν ή *παραλλαγή*, ή *μετροφωνία* και τὸ *μέλος*, στὸ παράδειγμα τῆς πρώτης φράσης τοῦ πρώτου τροπαρίου τοῦ Ἀναστασιματαρίου τοῦ Χρυσάφη τοῦ νέου «*Τὰς ἐσπερινὰς ἡμῶν εὐχὰς*». Ἔσκυψε κάποια στιγμή νὰ δῆ τί ἦταν αὐτὸ πὸν σιγόψελνα. Τοῦ τὸ ἔδειξα καὶ τοῦ ἐξήγησα πῶς ἦταν ή «*ἐξήγηση*», τί δίδασκε ὁ Χρῦσανθος γι' αὐτήν. Δὲν εἶχε ξαναδῆ πρὶν ἓνα τέτοιο ὀφθαλμοφανὲς παράδειγμα. Χτύπησε τὸ χέρι του στὸ τραπέζι δυνατὰ καὶ τὸ ἄφησε ἐκεῖ. Τὸ ἔνοιωσα νὰ τρέμει καθὼς σὲ ὄλο τὸ τραπέζι μεταδόθηκε τὸ τρεμουλιασμα. Τὸν κοίταξα· εἶχε κοκκινήσει πολὺ. Ἔψαξε στίς τσέπες του καὶ βρῆκε καὶ κατάπιε δυὸ χάπια· τὸ ἓνα ἦταν ἀσπιρίνη. Ὑστερα ἔπιασε τὸ κεφάλι του μὲ τὰ δυὸ τὰ χέρια σὲ μιὰ κίνηση ἔντονης κατάπληξης ἢ καὶ ἀπόγνωσης. Χωρὶς νὰ πῆ τίποτε ἔφυγε ἀπὸ κοντά μου. Χρειάστηκαν δυὸ ἐβδομάδες νὰ ξαναἰδωθοῦμε ὕστερ' ἀπὸ ἐκείνη τὴ μέρα.

5'. «*Ἐξηγήσεως πέρι*».

Οἱ συζητήσεις μας μὲ τὸν Ρῶσσεδ, πὸν πάντοτε ἐδῶ χαρακτηρίζονται τοῦλάχιστον «*έντονες*» —δὲν θυμάμαι νὰ εἶχαμε ποτέ, τότε, μιὰ ἡρεμὴ συζήτηση— καὶ τὰ δυὸ ἐνδεικτικὰ περιστατικὰ μεταφέρονται ἐδῶ, ὄχι ἀπὸ αὐταρέσκεια, —θὰ ἦταν ἀσέβεια στὴ μνήμη του—, ἀλλὰ γιὰ νὰ καταδείξουν τὴν πεισματώδη ἐνασχόλησή μας μὲ τὸ θέμα τῆς ἐρμηνείας καὶ καταγραφῆς τῆς βυζαντινῆς σημειογραφίας. Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πὸν ἤρθαμε ἀντιμέτωποι καὶ κοιταχτήκαμε στὰ μάτια ἓνας Ἕλληνας φορέας τῆς παράδοσης κι ἓνας ξένος ἀνυποψίαστος μέχρι τότε γιὰ ὀτιδήποτε μεταβυζαντινὸ. Κι ἦταν τότε πὸν συντελέστηκε μιὰ μικρὴ κοσμογονία στὸ καίριο θέμα τῆς «*ἐξήγησησεως*» τῆς σημειογραφίας, στὸ ὁποῖο συγκεφαλαιώνονται ὄλα τὰ σχετικὰ προβλήματα. Κι ὁ μακαρίτης ὁ Ρῶσσεδ ἔβλεπε πολλὰ πράγματα ν' ἀλλάζουν πὸν τὸν συντάραζαν, κι ἄς βοήθησε μὲ τὸν τρόπο του ν' ἀλλάξουν πολλὰ πράγματα καὶ τότε καὶ στὴν κατοπινὴ του ἐρευνητικὴ καὶ συγγραφικὴ δραστηριότητα. Λυπᾶμαι, ἀλήθεια, τώρα πὸν δὲν μπορῶ νὰ βγάλω ἔξω τὸν ἑαυτὸ μου καὶ νὰ μιλήσω μονάχα γιὰ τὸν μακαρίτη καὶ τὰ κατορθώματά του στὸ καίριο αὐτὸ θέμα.

Καὶ θὰ ἤθελα, τώρα πὸν ζωγραφίστηκε, ὅπως θαρρῶ, ἡ εἰκόνα τοῦ Ρῶσσεδ, ν' ἀπλώσω κάποιες ἀνταύγειες, πὸν ἐκπορεύονται ἀπ' αὐτήν καὶ τὴν φωτίζουν πλήρως.

α'. Ὁ Ρῶσσεδ ἐγκαινίασε τὸ ἀνοιγμα τῆς δυτικῆς μουσικολογικῆς ἔρευνας στὴν μεταβυζαντινὴ περίοδο. Ἡ προσπάθεια ξεκίνησε τὸν Μάρτιο τοῦ 1968, ὅταν συγκρότησε στὴν Κοπεγχάγη, γιὰ ν' ἀξιοποιήσει τὴν παρουσία μου ἐκεῖ, ἀφοῦ δὲν παραδίδονταν συστηματικὰ μαθήματα, τὴν ἐρευνητικὴ ὁμάδα ἀπ' τοὺς Karsten Flidelius, Nana

Schiödt, Bjarne Schartau, αὐτὸν τὸν ἴδιο καὶ μένα, γιὰ σπουδὴ τῆς σημειογραφίας μὲ δυὸ ἄξονες· τὴν ἀνακοίνωση τοῦ Σ. Καρᾶ στὸ Θ' Διεθνὲς Συνέδριο Βυζαντινῶν Σπουδῶν, στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1953, μὲ θέμα «*Ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεῖα καὶ μεταγραφή τῶν βυζαντινῶν μουσικῶν χειρογράφων*», ποῦ ἀνέλαβα ἐγὼ νὰ τὴν παρουσιάσω καὶ λεπτολογήσω σὲ λεπτομέρειες γιὰ νὰ γίνῃ κατανοητὴ, καὶ ἡ διδασκαλία τῆς Νέας Μεθόδου, πάλι ἀπὸ μένα. Ἀργότερα ὁ ἴδιος ὁ Ρῶστεδ δίδαξε τὸ Ἀναστασιματάριο τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου κατὰ τὴν Νέα Μέθοδο καὶ παρουσίασε δείγματα κατὰ τοὺς ἑορτασμοὺς γιὰ τὰ πεντακόσια χρόνια τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κοπεγχάγης, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1979.

β'. Ὁ Ρῶστεδ πρωτοπόρησε· στὴν παραδοχὴ τῶν χρωματικῶν διαστημάτων στὴ Βυζαντινὴ Μουσικὴ, κυρίως ἀργότερα, τὴν δεκαετία τοῦ ὀγδόου, μὲ τὸν εἰσιτήριο λόγο του στὴν Δανικὴ Ἀκαδημία, τὸ 1983, καὶ στὸ Συμπόσιο γιὰ τὸν Egon Wellesz, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1985 στὴ Βιέννη, καθὼς καὶ στὸ διεθνὲς Συνέδριο στοὺς Δελφούς, τὸ 1986. Ἦδη ὅμως ἀπ' τὴν δεκαετία τοῦ ἐξήντα κατὰ τὴν ἐρευνά του γιὰ τὴν διδακτορικὴ διατριβή του, καὶ παράλληλα μὲ τὸν ἄλλο Δανὸ τὸν Christian Thodberg, εἶχε διαπιστώσει, στὸ φαινόμενο τῶν μετατροπιῶν, ποῦ τὸ ὄνομασαν «*λανθασμένες μαρτυρίες*» [wrong signatures ἢ falschen Medialsignaturen] τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Νενανῶ μέλους. Κι εἶναι ἐνδεικτικὸ καὶ συγκινητικὸ μαζὶ ποῦ τὸν τρίτο του γιό, τὸν μικρότερο, τὸν Jens Eric, τὸν φώναζε τὸ *Ἴνενανῶ παιδί*, ἐπειδὴ τοῦ ἄρесе νὰ παίζει στὸ πιάνο τὰ χρωματικὰ διαστήματα τοῦ Νενανῶ, προφανῶς ὅπως τὰ ἄκουγε ἀπ' τὸν ἴδιο τις ὥρες τῆς ἐρευνητικῆς ἀγαλλίασης.

γ'. Ὁ Ρῶστεδ καθόρισε τὴν θεματολογία τῶν ἐνδιαφερόντων κατὰ τὰ διεθνή Συνέδρια γιὰ τὴν Βυζαντινὴ Μουσικὴ καὶ μάλιστα στὰ Συμπόσια περὶ Βυζαντινῆς Μουσικῆς στὰ πλαίσια τῶν μεγάλων διεθνῶν Συνεδριῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ποῦ συνέρχονται ἀνὰ πέντε χρόνια. Στὴν «*Παρασύναξη*», πρῶτα, τοῦ ΙΑ' διεθνoῦς Συνεδρίου τῆς Μουσικολογικῆς Ἑταιρείας τὸν Αὐγούστο τοῦ 1972 στὴν Κοπεγχάγη (βλ. Γρ. Θ. Στάθης, «*Τὰ περὶ τὴν Βυζαντινὴν Μουσικὴν πεπραγμένα κατὰ τὸν 11ον Διεθνὲς Συνέδριον Μουσικολογίας*», *Θεολογία ΜΓ'*, τεῦχος 3-4, Ἀθῆναι 1972, σσ. 881-884) τὸ θέμα ποῦ ἔφερε γιὰ συζήτηση ἦταν «*Μία ἐπιλογή θεμάτων γιὰ συζήτηση ἐπὶ τῶν προβλημάτων «ἐξήγηση» καὶ «ἀνάλυση»* [A selection of topics for a discussion on problems connected with «*exegesis*» and «*analysis*»]. Στὴ Βιέννη, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1981, ἡ θεματολογία, πάλι δοσμένη ἀπ' τὸν Ρῶστεδ, ἦταν «*Ἡ Βυζαντινὴ Μουσικὴ τῆς περιόδου 1453-1821*,

ὡς πηγή γιὰ τὴν θεωρία καὶ πράξη τῆς πρὸ τοῦ 1453 Βυζαντινῆς Μουσικῆς» [Byzantinische Musik 1453-1821 als Quelle musikalischer Praxis und Theorie vor 1453]. Θέματα ποὺ κυρίως μᾶς ἀπασχόλησαν ἐκεῖ ἦταν· α) Οἱ χρωματικοὶ ἤχοι, β) Ἡ ἐξήγηση τῆς σημειογραφίας, γ) Τὸ μέτρο καὶ ὁ ρυθμὸς τῶν βυζαντινῶν μελῶν (βλ. Γρ. Θ. Στάθη, «Συμπόσιον περὶ Βυζαντινῆς Μουσικῆς», *Θεολογία ΝΓ'*, τεύχος 3, Ἀθῆναι 1982, σσ. 749-763). Στὴν Οὐάσιγκτον, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1986, τὸ θέμα τῶν γενικῶν εἰσηγήσεων, ποὺ ἀποφασίστηκε ἀπὸ κοινού, ἓνα χρόνο πρὶν στὴν Βαρσοβία ἀπ' τὴν τετράδα Ρῶστεδ — Βελιμίροβιτς — Στάθη — Στεφάνοβιτς, ἦταν· «Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Βυζαντινοῦ Μέλους» [The Interpretation of Byzantine Chant]. Κι ἐνῶ ἡ δική μου εἰσήγηση εἶχε, κατ' αἴτηση τοῦ Ρῶστεδ, ὡς θέμα «Ἡ Ἐξήγηση τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης», ἡ εἰσήγηση τοῦ Ρῶστεδ ἦρθε μὲ τίτλο «Σκέψεις γιὰ μιὰ ἀναθεώρηση τῶν κανόνων μεταγραφῆς τῶν Μνημείων Βυζαντινῆς Μουσικῆς» [Thoughts of a revision of the Transcription Rules of the Monumenta Musicae Byzantinae]. (βλ. Γρ. Θ. Στάθη, «Τὰ περὶ τὴν Βυζαντινὴν Μουσικὴν εἰς τὸ ΙΖ' Διεθνὲς Συνέδριον Βυζαντινῶν Σπουδῶν», *Θεολογία ΝΖ'*, τεύχος Δ' Ἀθῆναι 1986, σσ. 885-896).

δ'. Ὁ Ρῶστεδ ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλία, τὸ 1991, στὰ πλαίσια τοῦ προγράμματος ἀνταλλαγῶν ERASMUS νὰ προτείνει μιὰ ἀμοιβαία μας ἀνταλλαγή 15ήμερης διάρκειας γιὰ ἐκπόνηση σχεδίου καὶ προγράμματος συνεργασίας μεταξὺ τῶν Πανεπιστημίων Κοπεγχάγης καὶ Ἀθηνῶν στὸ ἐπίπεδο κινητικότητας τῶν φοιτητῶν. Γιὰ τὴν καλύτερη διεξαγωγή τῆς διδασκαλίας στὰ θέματα ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν, εἶχε προτείνει τὴν συγγραφή, ἀπὸ ἐκεῖνον καὶ ἀπὸ μένα, ἐνὸς κοινού Ἐγχειριδίου, — Compendium τὸ ἔλεγε ἐκεῖνος μὲ τὸν λατινικὸ ὄρο. Ἡ ἀμοιβαία ἀνταλλαγή πραγματοποιήθηκε κατὰ τὸ ἥμισυ. Πῆγα ἐγὼ στὴν Κοπεγχάγη τὸν Μάρτιο τοῦ 1991, ὅπου εἶχαμε ἀγαστή καὶ ἤρεμη συνεργασία καὶ καθορίσαμε τὰ κεφάλαια τοῦ Ἐγχειριδίου ποὺ θὰ ἔγραφε ὁ καθένας ἀπὸ μᾶς. Ἐκεῖνος, ὅμως, δὲν μπόρεσε νὰ ρηθῆ στὴν Ἀθήνα, τὸν Μάιο ἢ Ἰούνιο, ὅπως εἶχε προγραμματίσει, γιὰτὶ μιὰ ἀκόμα ἀπ' τίς πολλὰς καρδιακὰς προσβολὰς τοῦ ἀπαγόρευε τὴ μετακίνησή του.

ζ'. «Μετὰ παρρησίας».

«Μετέστη» ὁ φίλος καὶ διδάσκαλος Ρῶστεδ καὶ «οὐκέτι» πλέον θὰ ἔχουμε πεισματώδεις ἀλλὰ καὶ τόσο δημιουργικὰ συζητήσεις. Μένει, ὡστόσο, στὸ ἀρχεῖο μου μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἐπιστολογραφία μας καὶ σὲ ἀριθμὸ καὶ σὲ σημασία, ἀφοῦ ἀνταλλάσσαμε ἀπόψεις καὶ

στέλναμε μαρτυρίες, —περισσότερο ἐγὼ ἀπ' τὸν ἀμητὸ τῶν χειρογράφων Βυζαντινῆς Μουσικῆς τοῦ Ἁγίου Ὄρους—, γιὰ τὰ τρέχοντα θέματα ποῦ ἀπασχολοῦσαν τὴν ἔρευνά μας καὶ τὴν ἐτοιμασία τῶν ἀνακοινώσεων στὰ διάφορα διεθνή συνέδρια· καὶ ἴσως πρέπει κάποτε νὰ δημοσιευθῇ τὸ Μνημονάρι μου τὸ μουσικολογικὸ, γιὰ «κοινὸν ὄφελος».

Ἐνα δείγμα τῶν ἐνδιαφερόντων ποῦ συζητούσαμε δι' ἀλληλογραφίας, ἀλλὰ καὶ δείγμα γραφῆς καὶ παρρησίας, καὶ ἀπ' τοὺς δύο μας, ἀλλοῦ μὲ εἰρωνικὴ ἢ πειραχτικὴ καὶ ἀλλοῦ μὲ κριτικὴ, δηλωτικὴ καὶ ἀδυσώπητη, ἀλλὰ πάντοτε εἰλικρινῆ διάθεση, ἀποτελοῦν οἱ ἀκόλουθες ἐπιστολές μας, ποῦ δημοσιεύονται ἐδῶ τώρα ὡς ἐπιμνημόσυνη ἀναφορὰ καὶ μεταθανάτια συνέχιση τοῦ διαλόγου μας.

Α' Ἐπιστολή. J. Raasted πρὸς Γρ. Στάθην.

Jørgen Raasted
Svanevej 12
DK - 4000 Roskilde

February 23, 1983

Dr. Grigorios Stathis
Thironos 12
Athens 507

Dear friend:

First of all, let me thank you very much for the five wonderful grammophone records with *THE HOLY PASSIONS*. I received them from Mr. Carras, without any letter, and therefore wrote to him (on January 5) —asking for a bill. Since I still have not heard from him, I infer that you in the end decided to send the records to me as a gift. You are far too generous, my dear! But thank you, anyway. You can be sure that I shall make good use of them, in my teaching and otherwise.

By now I trust that you have seen the papers from our Vienna symposium in print. I have received no off-prints, so I cannot send you the abstract which I made from our discussions. When you get a chance to see this, I would be glad to hear your comments. I can tell you that it was really a tough job to hear what was said on the tape recording and to make a reasonable abstract within the 10 pages at my disposal. I do not think, however, that I have missed anything of importance, nor that I have distorted the opinions of our colleagues, also when I disagreed with what they were saying.

When I last wrote to you (on November 22, 1982) I had no

exact dead-line for the contribution which we invited you to write for the *CAHIERS*. The dead-line has now been settled to be September 1, 1983 (but we would not be sorry if we were to receive your paper earlier). As already mentioned, the maximum should not exceed 20 pages, with 35 lines to the page (normal Cahiers size). Please, do not fail to write something for us — this issue of the Cahiers is intended to give an idea of what kind of studies are made at the Institute, and with you and Amargianakis (+ Isobe from Japan, but I still have not heard from him, so maybe I cannot get in touch with him at all) Byzantine music will be well represented.

I am still working my way through Hagiopolites. At present, I comment on each paragraph in isolation (i.e. when I have established the text) — and although I feel that I understand the text much better than before, I am sure that a final revision of my comments will involve a partial rewriting. It is a time-consuming affair. What is the situation at your own end of the line, i.e. your Akakios edition. Is it plain sailing, or have you run into difficulties? I will be happy if you can report success — but *commune naufragium* will also be a comfort!

Other pieces of news from Copenhagen: On April 21 I shall give my first lecture at the Royal Danish Academy (the duty of every new member!); I have chosen a fine subject matter: «*Chromaticism in Byzantine and Postbyzantine Chant*» (or is it: in Medieval and Modern Greek Chant?). I think that I have made more progress since Vienna, finding an approach which ought to satisfy even the most sceptical Western musicologist. My lecture will end with the following question: *'Until now, the Western attitude has been that chromaticism was a postmedieval development in the Greek tradition (an assumption based i.a. on the diatonic character of Slavonic and Gregorian chant) — but since we now can see that chromaticism was part of the Byzantine tradition also in the Middle Ages (as far back as our sources reach), we face a new problem: to explain how both the Slavs and the Latins «de - chromitized» the common heritage. This is a good question, and my answers will only be hypothetical.'*

On June 13, at the general meeting of the *Union Academique Internationale* (this year in Copenhagen), the 50th Anniversary of the MMB will be celebrated in the presence of Her Majesty the Queen. I am to speak for ab. 30 minutes, preferably in French, and I am already getting nervous.

My best greetings to you all - also to Mr. Karas.

Yours, J. R.

[Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ σὲ μετάφρασή μου].

Ἄγαπητὲ φίλε,

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, σ' εὐχαριστῶ παρὰ πολὺ γιὰ τοὺς πέντε θαυμάσιους δίσκους γραμμοφώνου «*Τὰ Πάθη τὰ Σεπτὰ*». Τοὺς ἔλαβα ἀπ' τὸν κ. [Κώστα] Καρᾶ, χωρὶς κανένα γράμμα, καὶ γι' αὐτὸ τοῦ ἔγραφα (στὶς 5 Ἰανουαρίου) ζητώντας τὸν λογαριασμό. Κι ἐπειδὴ μέχρι τώρα δὲν πῆρα ἀπόκρισή του, ὑποπεύω ὅτι ἐσὺ τελικὰ ἀποφάσισης νὰ μοῦ προσφέρεις τοὺς δίσκους σὰν ἓνα δῶρο. Εἶσαι παρὰ πολὺ γενναιοδωρος, φίλε μου! Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, σ' εὐχαριστῶ. Νὰ εἶσαι βέβαιος ὅτι θὰ κάνω καλὴ χρῆση αὐτῶν τῶν δίσκων, στὴν διδασκαλία μου καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις.

Τώρα, θέλω νὰ πιστεύω ὅτι εἶδες τυπωμένες τὶς ἀνακοινώσεις μας στὸ Συμπόσιο τῆς Βιέννης. Δὲν πῆρα ἀνάτυπα κι ἔτσι δὲν μπορῶ νὰ σοῦ στείλω τὴν σύνοψη τῶν συζητήσεών μας ποὺ ἐγὼ ἔκανα. Ὅταν θὰ ἔχεις τὴν εὐκαιρία νὰ τῆ δῆς, θὰ ἤμουν εὐτυχῆς ἂν μάθαινα τὰ σχόλιά σου. Μπορῶ νὰ σοῦ πῶ πῶς ἦταν πράγματι μιὰ δύσκολη δουλειὰ ν' ἀκούσω ὅλα ὅσα λέχθηκαν (καὶ ἠχογραφήθηκαν) στὶς μαγνητοταινίες καὶ νὰ κάνω μιὰ λογικὴ σύνοψη μέσα σὲ 10 σελίδες ποὺ εἶχα στὴ διάθεσή μου. Δὲν νομίζω, ὡστόσο, ὅτι παράλειψα κάτι τὸ ἐνδιαφέρον, οὔτε ὅτι διαστρέβλωσα τὶς ἀπόψεις τῶν συναδέλφων μας, ἀκόμα καὶ ὅταν διαφωνοῦσα μὲ ὅσα ἐκείνοι ἔχουν διατυπώσει.

Ὅταν σοῦ ἔγραφα τελευταία (στὶς 22 Νοεμβρίου 1982) δὲν εἶχα τὴν ἀκριβῆ προθεσμία γιὰ τὴν συμβολὴ γιὰ τὴν ὁποία σὲ προσκαλέσαμε νὰ γράψεις γιὰ τὰ *Τετράδια (CAHIERS)*. Ἡ προθεσμία καθορίστηκε τώρα γιὰ τὴν 1 Σεπτεμβρίου 1983 (ἀλλά, βέβαια, δὲν θὰ στενοχωρηθοῦμε ἂν λάβουμε νωρίτερα τὸ γραπτὸ σου). Ὅπως ἤδη ἔχει μνημονευθῆ, τὸ γραπτὸ δὲν πρέπει νὰ ξεπερνάει τὶς 20 σελίδες, τῶν 35 γραμμῶν ἢ κάθε μιὰ (τὸ κανονικὸ μέγεθος τῶν *Τετραδίων*). Παρακαλῶ, μὴ παραλείψεις νὰ γράψεις κάτι γιὰ μᾶς — αὐτὸ τὸ τεῦχος τῶν *Τετραδίων* σχεδιάστηκε νὰ δώσει μιὰ ἰδέα γιὰ τὸ εἶδος τῶν σπουδῶν ποὺ γίνονται στὸ Ἰνστιτοῦτο, καὶ μὲ σένα καὶ τὸν Ἀμαργιανάκη (μαζὶ μὲ τὸν Isobe ἀπ' τὴν Ἰαπωνία, ἀπ' τὸν ὁποῖο ὅμως δὲν πῆρα ἀπάντηση, κι ἴσως δὲν θὰ μπορέσω νὰ ρθῶ σὲ ἐπικοινωνία μ' αὐτὸν καθόλου) ἢ Βυζαντινὴ Μουσικὴ θὰ ἐκπροσωπηθῆ καλά.

Ἔργάζομαι ἀκόμα, μὲ τὸν τρόπο μου, πάνω στὸν Ἀγιοπολίτη. Πρὸς τὸ παρὸν σχολιάζω ξεχωριστὰ κάθε παράγραφο (δηλαδή, ὕστερα ἀπ' τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου) — καὶ παρ' ὅλο ὅτι νοιώθω ὅτι καταλαβαίνω τὸ κείμενο πολὺ καλύτερα ἀπὸ πρῶτα, εἶμαι βέβαιος ὅτι ἓνα τελικὸ ξανακοίταγμα τῶν σχολίων μου θὰ συνεπάγεται κι ἓνα μερικὸ ξαναγράψιμο. Εἶναι μιὰ χρονοβόρα ὑπόθεση. Ποιὰ εἶ-

ναί ή κατάσταση μὲ τὴν δική σου περίπτωση, δηλαδή τὴν ἔκδοση τοῦ Ἄκακίου. Ἐβαλες πλῶρη, ἢ συναντᾷς δυσκολίες. Θὰ εἶμαι εὐτυχῆς ἂν μοῦ ἀναφέρεις ἐπιτυχία — ἀλλὰ καὶ τὸ κοινὸν ναυάγιον θὰ εἶναι μιὰ ἀνακούφιση!

Ἄλλα νέα ἀπ' τὴν Κοπεγχάγη: Κατὰ τὴν 21 Ἀπριλίου θὰ δώσω τὸν εἰσιτήριο Λόγο μου στὴ Βασιλικὴ Δανικὴ Ἀκαδημία (τὴν ὑποχρέωση κάθε νέου μέλους!)· διάλεξα ἓνα λεπτὸ θέμα: «*Χρωματισμὸς στὸ Βυζαντινὸ καὶ Μεταβυζαντινὸ Μέλος*» (ἢ, μπορεῖ νὰ εἶναι: στὸ Μεσαιωνικὸ καὶ Σύγχρονο Ἑλληνικὸ Μέλος). Θαρρῶ ὅτι ἔκανα μεγάλη πρόοδο ἀπ' τὸ Συμπόσιο τῆς Βιέννης καὶ δῶθε, βρίσκοντας μιὰ προσέγγιση ποῦ θὰ πρέπει νὰ ικανοποιήσει ἀκόμα καὶ τοὺς πιὸ σκεπτικιστῆς Δυτικούς μουσικολόγους. Ἡ Ὀμιλία μου θὰ τελειώνει μὲ τὸ ἀκόλουθο ἐρώτημα: «*Ὡς τὰ τώρα ἡ δυτικὴ στάση ἦταν ὅτι ὁ χρωματισμὸς ἦταν μιὰ μεταμεσαιωνικὴ ἐξέλιξη στὴν ἑλληνικὴ παράδοση (μιὰ θέση βασιμμένη μεταξὺ ἄλλων στὸν διατονικὸ χαρακτήρα τοῦ Σλαβωνικοῦ καὶ τοῦ Γρηγοριανοῦ Μέλους)* — ἀλλὰ ἀφοῦ σήμερα μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε ὅτι ὁ χρωματισμὸς ἀποτελοῦσε μέρος τῆς Βυζαντινῆς παραδόσεως ἀσφαλῶς καὶ στοὺς Μέσους Αἰῶνες (τόσο πίσω, ὅσο φτάνουν οἱ πηγές μας [στὸν ἰ' αἰῶνα]), τώρα ἀντιμετωπίζουμε ἓνα νέο πρόβλημα: νὰ ἐξηγήσουμε πῶς καὶ οἱ δύο, οἱ Σλαῦοι καὶ οἱ Λατῖνοι, «ἀπὸ - χρωμάτισαν» τὴν κοινὴ κληρονομιά. Εἶναι μιὰ καλὴ ἐρώτηση καὶ οἱ ἀπαντήσεις μου θὰ εἶναι μόνο ὑποθετικές».

Στις 3 Ἰουνίου, κατὰ τὴν γενικὴ συνέλευση τῆς Διεθνοῦς Ἐνώσεως τῶν Ἀκαδημιῶν (αὐτὸν τὸν χρόνο στὴν Κοπεγχάγη), θὰ ἐορτασθῆ ἡ 50ετηρὶς τῶν Μνημείων Βυζαντινῆς Μουσικῆς, μὲ τὴν παρουσία τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος, τῆς Βασιλίσσης. Πρέπει νὰ μιλήσω γιὰ περίπου 30 λεπτά, κατὰ προτίμηση στὰ γαλλικά, κι ἔχω κιόλας τὰ νεῦρα μου.

Τοὺς καλύτερους χαιρετισμούς μου σὲ σᾶς ὄλους — καὶ στὸν κ. Καρᾶ.

Ἵμέτερος, J. R.

B' Ἐπιστολή. Γρ. Θ. Στάθης πρὸς J. Raasted.

Γρ. Θ. Στάθης, Θήρωνος 12, Ἀθήνα (507),

12 Μαρτίου 1983

Dr. Jörgen Raasted,
Ἀκαδημαϊκόν,
Svanevej 12, Roskilde, Danmark.

Ἄγαπητέ μου φίλε, κ. Ρῶστεδ,

Ἡ χαρὰ μου, ὅταν πῆρα καὶ διάβασα τὸ γράμμα σου (22 Φεβρ.

1983) ἦταν —καὶ παραμένει— μεγάλη καὶ διπλῆ. Πρῶτα, γιατί ἡ Royal Danish Academy ἔκανε μιὰ πρώτης τάξεως ἐκλογή καὶ ἀριθμεῖ στὰ μέλη της ἕναν ἐκλεκτὸ ἐπιστήμονα, τὸν Jørgen Raasted! Συγχαρητήρια ἐγκάρδια. Ὑστερα, γιατί τὸ θέμα ποὺ διάλεξες γιὰ τὸν εἰσιτήριο λόγο σου στὴν Ἀκαδημία, ἂν ὄχι σὲ κανένα ἄλλον, σὲ μένα τοῦλάχιστον λέει πολλὰ πράγματα καὶ μὲ δικαιώνει στοὺς ἀγῶνες μου, ἢ νὰ τὸ πῶ καλύτερα, δικαιώνει τὸ πείσμα μου στὶς ἐπίμονες καὶ τόσο γόνιμες συζητήσεις μας. Δὲν εἶναι ἴσως ὑπερβολὴ ἂν πῶς πῶς χαίρομαι γι' αὐτὸ κυρίως, ἀλλὰ καὶ ποὺ τὸ λέει στὴν Δανικὴ Ἀκαδημία ὁ ἄνθρωπος ποὺ πολὺ μόχθησε γιὰ νὰ φτάσει σ' αὐτό!

Θὰ ἤθελα νὰ τὸ σχολιάσω λίγο ἀκόμα αὐτὸ τὸ γεγονός. Πρέπει νὰ ὁμολογήσω πῶς ὕστερα ἀπ' τὴν παραμονὴ μου στὴν Κοπεγχάγη, κι ὕστερα ἀπ' τὴν «Παρασύναξη» στὸ ΙΑ' Συνέδριο τῆς Διεθνούς Μουσικολογικῆς Ἑταιρείας, ὅπου σχεδὸν θυμωμένος ἀνάφερα στὸν Velimirovic τὸ χωρίο ἀπ' τὸν κώδικα Ξηροποτάμου 317: «Ὅπου γὰρ οὐ ψάλλεται φωνῆς τὸ ἥμισυ ἢ τὸ τρίτον ἢ τὸ τέταρτον οὐκ ἐνι φθορᾷ, ἀλλ' ἐναλλαγῆ τελείας φωνῆς, τελείου ἤχου, εἰ καὶ φθορὰς ἐκάλεσε τὰς τελείας φωνὰς ὁ πάντων ἀμαθέστατος καὶ ἀφρονέστατος ... τὰ γὰρ λεπτὰ τῶν φωνῶν ἔχουσιν ἀριθμόν, ὃν οἱ πολλοὶ ἀγνοοῦσιν ὡς οὐκ ἀκηκόετες οὐδὲ μεμαθηκόετες ὡς ἀμελεῖς...» [Γρ. Θ. Στάθης, *Τὰ Χειρόγραφα...*, Α' (1975) σ. 137], εἶχα ἀρχίσει ν' ἀπελπίζομαι ὅτι θὰ συμφωνήσετε κάποτε πῶς πάντα ὑπῆρχε χρῶμα στὴ Βυζαντινὴ Μουσικὴ καὶ δὲν εἶναι τουρκικὴ ἐπίδραση τοῦ τελευταίου αἰῶνα. Μ' αὐτὴν τὴν διαπίστωση τράβηξα τὸ δρόμο μου, προχωρώντας στὸ καίριο θέμα τῆς ἐξηγήσεως τῆς σημειογραφίας, ὅπου βέβαια συγκεφαλαιώνονται ὅλα τὰ προβλήματα. Τώρα πιά, κι ὕστερα ἀπ' τὶς συζητήσεις στὴ Βιέννη, χαίρω ποὺ μοιάζει πῶς ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ἡ συμπίεση τῆς δυτικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς μουσικολογικῆς ἔρευνας θὰ εἶναι πῶς γόνιμη. Καὶ σ' αὐτὸ βέβαια συμβάλλει καὶ θὰ συμβάλει πάντοτε ἡ παραδοχὴ ἀπὸ μέρους τῶν δυτικῶν τῆς ἀσματικῆς πράξεως σὰν ὁδηγοῦ γιὰ τὶς λεπτομέρειες. Σ' αὐτὸ τὸ θέμα ὅπωςδήποτε θὰ πρωτοπορήσεις ἀπ' τοὺς ἄλλους μουσικολόγους — πρᾶγμα ποὺ τὸ σημείωσα κι ἄλλοῦ (*Θεολογία ΝΓ'*, 1982, σ. 750). Μὲ ὅλα αὐτὰ θέλω νὰ πῶ πόσο εὐτυχῆς εἶμαι γιατί τὴν πρωτοπορεία αὐτὴ τὴν κάνεις ἐσύ, ποὺ ἔλαχε νὰ ἔχεις ἢ νὰ ἔχω, ὅπως θέλεις πάρ' το, ἐκείνες τὶς πεισματώδεις συζητήσεις ὅλο τὸ Φθινόπωρο τοῦ 1968 μέχρι τὸν Ἰούνιο τοῦ 1969, τόσο ποὺ μοῦ εἶπες, θὰ τὸ θυμᾶσαι, «κ. Στάθης, πρέπει νὰ φύγεις ἀπ' τὴν Κοπεγχάγη' δὲν ἔχω τίποτε νὰ σὲ διδάξω», καὶ τότε σοῦ εἶχα πει πῶς «ἂν δὲν ἔχεις νὰ μὲ διδάξεις ἐσύ, ἴσως ἔχω ἐγὼ νὰ σὲ διδάξω». Ἦταν ἕνας συσσεισμὸς καὶ στοὺς δυὸ μας, ποὺ

μᾶς πεισμάτωσε νὰ βροῦμε τὴν ἀλήθεια, ὁ καθένας μὲ τὸν τρόπο του. Ὅσον ἀφορᾷ γιὰ τὴν συμμετοχὴ στὰ *CAHIERS*, μάλιστα μέχρι τὴν 1 Σεπτεμβρίου 1983, δηλώνω πὼς θὰ δώσω ἓνα χειρόγραφο, πὸν πράγματι εἶναι μισοτελειωμένο ἀπὸ τότε, στὴν Κοπεγχάγη τὸ 1969. Τὸ θέμα εἶναι: «*Οἱ συντηρήσεις στὴν Βυζαντινὴ Μουσικὴ, κυρίως στὸν ΙΗ' αἰῶνα*», σὰν ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο τοῦ ἐκτενοῦς μέλους πὸν κρύβεται κάτω ἀπ' τὴ συλλαβικὴ, φαινομενικὰ, σημειογραφία. Κι ἔχω γιὰ παράδειγμα τὸ *Κύριε ἐκέκραξα* σὲ β' ἤχο, τὸ «*παλαιό*», καὶ τὸ τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου «*συντηθὲν μετὰ καλλωπισμοῦ*».

Γιὰ τὸν Ἀκάκιο Χαλκιόπουλο, δυστυχῶς δὲν ἔκανα πολλὰ πράγματα, πέρ' ἀπ' τὴν μεταγραφή καὶ τὴν συγκέντρωση στοιχείων. Ἐλπίζω ὅμως νὰ καταγίνω μ' αὐτὸν σύντομα καὶ σὲ τελικὴ φάση.

Εἶδα τὴν «ἐκθεση» τῶν συζητήσεων στὸ Συμπόσιο στὴ Βιέννη. Ὅπως λές, πολλὲς λεπτομέρειες δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ συμπεριληφθοῦν. Φοβᾶμαι ὅμως πὼς ἀκριβῶς τονίζονται πολὺ μερικὲς τέτοιες λεπτομέρειες, πὸν μεταφέρονται στὴν ἐκθεση, σὲ βάρος ἄλλων, πὸν κάποιος ἄλλος θὰ τοὺς ἔδινε προτεραιότητα. Δημοσίευσα κι ἐγὼ μιὰν «ἐκθεση» τῶν πεπραγμένων στὴν «*Θεολογία*» (ΝΓ [1982] τεῦχος 3, σσ. 749 ἐξῆς) σοῦ στέλνω τὸ ἀνάτυπο. Ἐγὼ, ὅπως θὰ δῆς, ἔδωσα μιὰν ἄλλη διάσταση, εἰλικρινῆ ὅπωςδὴποτε, καὶ θέλω νὰ πιστεύω, πολὺ ἀντικειμενικῆ.

Μιὰ εἶδηση ἀπὸ δῶ προσωπικῆ, πὸν τὴ γράφω ἐδῶ στὸ τέλος, εἶναι πὼς τελικὰ στὶς 17 Ἰανουαρίου 1983 ἀναγορεύτηκα παμψηφει Ἰγνηγητὴς στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καὶ φέρω τὸν τίτλο «*Ἐπίκουρος Καθηγητὴς*». Ἀπ' τὸν Σεπτέμβριο θὰ ἀρχίσω τὶς τακτικὲς μου παραδόσεις σὲ θέματα ἱστορίας, σημειογραφίας καὶ μορφολογίας τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς.

Τὸ ἄλμπουμ «*Τὰ Πάθη τὰ Σεπτὰ*» σοῦ προσφέρθηκε δωρεάν, ὕστερα ἀπὸ εἰσήγησή μου, μὲ μιὰ παράκληση, πὸν σοῦ τὴ διαβιβάζω τώρα νὰ σημειώσεις κάπου σὲ κάποια δισκογραφικὴ στήλη δυὸ λόγια γιὰ τὴν ἠχογράφηση αὐτὴ καὶ τὴν γενικὴ ἐργασία. Ἐνα παρόμοιο ἄλμπουμ θὰ γίνε γιὰ τὸ *Ἅγιον Δωδεκαήμερον*, πὸν ἠχογράφησα. Σοῦ ἔστειλα μιὰ κάρτα μὲ χριστουγεννιάτικες εὐχὲς ἀπ' τὴν Κωνσταντινούπολη· ἐλπίζω νὰ τὴν πῆρες.

Γράψε μου ἂν ἀκόμα τὸ Ἐνανῶ παιδί· ἐνδιαφέρεται νὰ ρθῆ στὴν Ἑλλάδα. Νὰ δοῦμε πότε θὰ εἶναι καλύτερα γι' αὐτόν. Πολλὰ χαιρετίσματα ἀπ' τὴν γυναῖκα μου, κι ἀπὸ μένα, στὴ γυναῖκα σου, στὴν ὁποία διαβίβασε τὰ συγχαρητήριά μας γιὰ τὴν ἀκαδημαϊκὴ σου ἐκλογή. Πάντα φίλος, Γρ. Θ. Στάθης.

Υ.Γ. Σοῦ γράφω στὰ ἑλληνικὰ, γιὰτι στὰ ἀγγλικά δὲν θὰ σοῦ

ἔγραφα τόσα πολλά, κι ἴσως ὄχι τόσο σύντομα. Ἄλλωστε τὰ ἑλληνικά, γιὰ ὄσους ἀσχολοῦνται μετὰ τὴν Βυζαντινὴ Μουσικὴ καὶ Ὑμνογραφία, εἶναι βασικὴ γλῶσσα, κι εἶναι εὐχάριστο πού τὴν ξέρεις σὲ μεγάλο βαθμό. Σὺς, γθς.

* * *

BIBLIOΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ JÖRGEN RAASTED (ΣΧΕΤΙΚΗ ΜΕ ΤΗΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑ)

Ἀναδημοσιεύεται ἐδῶ (παρμένη ἀπ' τὸ τεύχος 54 τῶν *Cahiers* [Κοπεγγάγη 1987] ἀφιερωμένο στὰ ἐξηντάχρονα τοῦ Ρῶστεδ) μιὰ ἐπιλογή τῶν κυριωτέρων βιβλίων καὶ ἀρθρῶν του, πού ἀποτελοῦν τὴν κύρια συνεισφορά του στὴ Βυζαντινὴ Μουσικολογία. Ἡ μόνη βραχυγραφία πού ἀπαντᾷ, δηλαδὴ *CIMAGL*, σημαίνει *Cahiers de l' Institut du Moyen - Âge Grec et Latin*.

«Some Observations on the Structure of the Stichera in Byzantine Rite». *Byzantion* 28, 1958, 529-41.

«A Hitherto Unidentified fragment of the Heimologion Coislin 220». *Classica et Mediaevalia* 22, 1961, 167-71.

«A Primitive Palaeobyzantine Musical Notation». *Classica et Mediaevalia* 23, 1962, 302-10.

«The Production of Byzantine Musical Manuscripts». *Actes du XIIe congres international des études byzantines* II, 1964, 601-06.

Intonation Formulas and Modal Signatures in Byzantine Musical Manuscripts. Monumenta Musicae Byzantinae, Subsidia VII, 1966, dissertation.

«Some Reflections on Byzantine Musical Style». *Studies in Eastern Chant* I, 1966, 57-72.

Hirmologium Sabbaiticum, edendum curavit Jørgen Raasted. Monumenta Musicae Byzantinae VIII, 1; VIII, 2,1; VIII, 2, 2, 1968-70.

«Observations on the Manuscript Tradition of Byzantine Music, I: A list of Heirmos call - numbers, Based on Eustratiades's Edition of the Heirmologion». *CIMAGL* 1, 1969, 1-12.

«A Newly Discovered Fragment of a Fourteenth - Century Heirmologion». *Studies in Eastern Chant* 2, 1971, 100-11.

«Observations on the Manuscript Tradition of Byzantine Music. II: The contents of Some Early Heirmologia». *CIMAGL* 8, 1972, 35-47.

«Voice and Verse in a Troparion of Cassia». *Studies in Eastern Chant* 3, 1973, 171-78.

«A 17th Century Manuscript of Byzantine Music, Recently Acquired by the Royal Library in Copenhagen (Ny Kgl. Saml. 4466,4)». *Actes du XIVE congres international des études byzantines*, Bukarest 1976, 565-573.

«Musical Notation and Quasi - Notation in Syro - Melkite Liturgical Manuscripts». *CIMAGL* 31a/b, 1979, 11-37 & 53-77.

«Byzantine Chant in Popular Tradition». *CIMAGL* 31a/b, 1979, 39-49 & 78-81.

«The Manuscript Tradition of the Hagiopolites: A preliminary Investigation on Ancien fonds grec 360 and its sources». *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, 125, Berlin 1981, 465-78.

«Zur Analyse der bulgarisch - grichischen Melodie des Doxastikons 'Bogonachalnim manoveniem'». *Bolgarsko muzikoznanie* 6, 1982, 68- 85.

«Zur Melodie des Kontakions 'H Παρθένος σήμερα'». *Musica Antiqua* 6. *Acta Scientifica*, Bydgoszcz 1982, 191-204.

«Pulse and Pauses in Medieval and Postmedieval Byzantine Chant». XVI. internationaler Byzantinistenkongress, Wien 4.-9. Oktober 1981. Akten II. Teil, 7. Teilband: Symposium für Musikologie: Byzantinische Musik 1453-1832 als Quelle musikalischer Praxis und Theorie vor 1453. Leitung: Jörgen Raasted. - *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 32/7, Wien 1982, 63-72.

«XVI. internationaler Byzantinistenkongress. Symposium für Musikologie...» Diskussion (Summary) - ibidem 1982, 131-40.

«The Hagiopolites. A Byzantine Treatise on Musical Theory». *CIMAGL* 45, 1983, 1-99.

«Troping Techniques in Byzantine Chant. Research on Tropes». Proceedings of a symposium organized by the Royal Academy of Literature, History and Antiquities and Corpus Troporum, Stockholm June 1-3, 1981. Kungl. Vitterhets Historie och Antik vitets Akademiens Konferenser 8, Stockholm 1983, 89-98.

«Chromaticism in Medieval Byzantine Chant». *CIMAGL* 53, 1986, 15-36.

«Thoughts on a Revision of the Transcription Rules of the Monumenta Musicae Byzantinae». *CIMAGL* 54, 1986, 13-38.

Φίλε καὶ διδάσκαλε Γιόργεν Ρῶστεδ·

τὸ ὄνομά σου μένει στὰ γραπτά σου καὶ σὰν ὑφάδι ὑφαίνεται στὴν διεθνή μουσικολογικὴ βιβλιογραφία. Κι ἐγώ, γιὰ νὰ ἔχω ἓνα διάλογο μαζί σου στὴν ἔρευνα καὶ στὴν διδασκαλία μου, στὶς ἀναφορὲς καὶ στὶς συζητήσεις μου γιὰ τὴν «ἐξήγηση» τῆς σημειογραφίας τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, στὴν ὁποία συγκεφαλαιώνονται ὅλα τὰ παρακολουθήματα τῆς Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, τὶς ὥρες τὶς μοναχικὲς τῆς περιουλλογῆς καὶ τῆς συγγραφῆς κι ἐκεῖνες τὶς ἀλλοιώτικες τὶς ὥρες τὶς πολύβοες τῆς παρουσίας μου καὶ παρησιίας σὲ διεθνῆ συνέδρια, θὰ μνημονεύω τὸ ὄνομά σου, «ὅτι καλόν».

Ἀθήνα, Ἰούλιος καὶ Σεπτέμβριος τοῦ 1995. Γρ. Θ. Στάθης.